

Robert Kropiwnicki¹

Mandat wolny i jego granice²

Słowa kluczowe: mandat, reprezentacja, deputowani, wyborcy, elektorat, poseł

Keywords: mandate, representation, deputies, electors, electorate, member

Streszczenie

Autor ma na celu zwrócenie uwagi na zagadnienie mandatu wolnego i jego granic poprzez wskazanie jego ewolucji na przestrzeni lat. W niniejszej pracy zawarto rozważania dotyczące cech przedstawicielskiego mandatu wolnego poprzez wskazanie jego podstawowych właściwości (uniwersalność, niezależność i nieodwoływalność) jak i formalnych i materialnych granic jego sprawowania. Autor skupia uwagę, przede wszystkim na analizie regulacji dotyczących przedmiotowego problemu, poszerzonej o liczny pogląd doktryny i aspekt historyczny.

Abstract

The Free Mandate and Its Limits

The author aims to highlight the issue of the free mandate and its limits by indicating its evolution over the years. This paper includes a consideration of the characteristics of the representative free mandate by indicating its basic properties (universality, independ-

¹ ORCID ID: 0000-0002-6886-1101, doktor, Sejm RP. E-mail: robertkropiwnicki@hotmail.com.

² Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego na XXV Seminarium Badaczy Prawa Konstytucyjnego nt.: *Mity w prawie konstytucyjnym*, Szczecin 20–22 kwietnia 2022 r.

ence and non-revocability) as well as the formal and material limits of its exercise. The author focuses his attention primarily on the analysis of the regulations concerning the problem in question, extended by a number of doctrinal views and the historical aspect.

✱

I. Istota mandatu wolnego

Mandat parlamentarny jest pojęciem znanym i od lat szeroko komentowanym, głównie dlatego, że praktyka jego stosowania stale ulega zmianom. Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu funkcjonowania mandatu wolnego i jego granic w doktrynie prawa z wykorzystaniem elementów praktyki parlamentarnej.

Mandat wolny jest formą mandatu przedstawicielskiego, który ewoluował na przestrzeni lat od mandatu związanego (imperatywnego) do współczesnego rozumienia tego pojęcia. Mandat przedstawicielski w doktrynie uznaje się za stosunek prawno-polityczny między posłem (mandatariuszem) a elektoratem (mandantem)³. K. Grajewski bardziej precyzyjnie wskazuje, że jest to legitymacja udzielona przez wyborców ich przedstawicielom do sprawowania władzy państwowej w ich imieniu, na określonych zasadach i czasie⁴. Pojęcie mandatu obejmuje znaczenie zlecenia⁵, powierzenia określonych działań przez mandanta wskazanemu mandatariuszowi. W tradycyjnym rozumieniu zakres mandatu zazwyczaj jest wskazany i musi być ograniczony czasowo⁶. Kadencyjność czyli ograniczenie czasowe jest jednym z fundamentów demokracji przedstawicielskiej.

W prawie konstytucyjnym pojęcie mandatu nabrało nieco innego znaczenia niż w prawie cywilnym. Uprawnieni wyborcy powierzają prawo do po-

³ J. Szymanek, *Mandat przedstawicielski*, [w:] *Wielki słownik parlamentarny*, red. J. Szymanek, Warszawa 2018, s. 473.

⁴ K. Grajewski, *Mandat przedstawicielski – pojęcie i rodzaje*, [w:] *Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Szymt, Warszawa 2010, s. 15.

⁵ W. Wołodkiewicz, *Mandat*, [w:] *Wielka encyklopedia prawa*, red. B. Hołyst, E. Smoktunowicz, Warszawa 2005, s. 426.

⁶ Szerzej: M. Chmaj, *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 61, 62*, Warszawa 2020, s. 163 i n.

dejmowania decyzji zgodnie z własną wolą w imieniu konkretnej społeczności oraz korzystania z praw i obowiązków w określonym czasie. Wyborcy poprzez elekcję wskazują osoby, które mają być przedstawicielami, a w pewnym uproszczeniu udzielają im pełnomocnictwa do sprawowania mandatu posła lub senatora. Mandat do sprawowania określonej funkcji może dotyczyć wielu stanowisk publicznych, jednak zgodnie z konstytucją tylko posłowie i senatorowie są przedstawicielami narodu.

Mandat przedstawicielski w polskiej doktrynie spotykamy w dwóch znaczeniach szerokim, w którym może oznaczać mandat przedstawicielski imperatywny lub mandat przedstawicielski wolny oraz w znaczeniu wąskim, w którym oznacza tylko mandat wolny⁷. Mandat związany historycznie poprzedzał mandat wolny, zaś praktyka jego stosowania rozwijała się w I Rzeczypospolitej. Posłowie mieli obowiązek reprezentować stanowisko sejmiku, co więcej, mieli wyraźne instrukcje jak mają głosować w poszczególnych sprawach⁸. Często w tradycji sejmików szlacheckich posłowie byli zaprzysięgani na instrukcje, a również zwyczajem było zdawanie szczegółowych relacji z wykonania mandatu. Tradycyjna polska nazwa deputowanego to poseł, nazwa pochodzi od słowa posyłać lub posłaniec⁹, co szczególnie wiąże się z mandatem związanym. Posłaniec miał wykonać zlecenie swojego mocodawcy i często musiał się ze swojej misji szczegółowo rozliczyć. Delegowanie nie jest wyłącznie elementem dawnej historii, podobną konstrukcję spotykaliśmy w ustrojach socjalistycznych, w których mandat nazywany też był „socjalistycznym mandatem przedstawicielskim”¹⁰. Istotą mandatu imperatywnego jest wydawanie instrukcji przez delegujących i ścisła przed nimi odpowiedzialność.

W XIX w. w myśleniu o ustroju państw zwyciężyły doktryny liberalne, które w swoich koncepcjach państwowych opierają się na zwierzchnictwie narodu, wolności jednostek i systemie ich ochrony oraz na zasadach ograni-

⁷ J. Szymanek, *Mandat...*, s. 474.

⁸ M. Chmaj, J. Juchniewicz, *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 102, 103, 104*, Warszawa, 2020, s. 103.

⁹ M. Wiszowaty, *Posel*, [w:] *Wielki słownik parlamentarny*, red. J. Szymanek, Warszawa 2018, s. 656.

¹⁰ J. Zaleśny, *Konstrukcja mandatu parlamentarnego w PRL*, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii, prawie i praktyce poselskiej*, red. M. Kruk, Warszawa 2013, s. 98.

czonych rządów¹¹. Oparcie ustroju o te wartości miało bardzo silny związek z koncepcją sprawowania mandatu przedstawicielskiego. Trudno sobie wyobrazić, aby wolni ludzie godzili się na ściśle ograniczenie swoich wolności, choć sami mieli bronić wolności każdego z obywateli. Wolność indywidualna każdego, w tym deputowanych, zakłada że mogą oni postępować zgodnie z własnym sumieniem. To przenosi koncepcję mandatu przedstawicielskiego z obszaru ściśle prawnych koncepcji dotyczących reprezentacji na obszar uzasadnienia doktrynalnego. Wolność zarówno w ujęciu negatywnym (wolność od), jak i ujęciu pozytywnym (wolność do) zakładają swobodę działania jednostki w obszarze, który nie szkodzi innym jednostkom, postępowanie każdego podlega wyłącznie ocenie jego sumienia. Dotyczy to również osób którym powierza się mandat do reprezentowania w parlamencie. Współgra to z teoriami suwerenności narodu, który jest reprezentowany przez swoich przedstawicieli, którzy muszą mieć szeroki zakres wolności w wykonywaniu swoich uprawnień.

Równoległe z nurtem liberalnym rozwijała się koncepcja J.J. Rousseau czyli idea Narodu nie jako bytu abstrakcyjnego tylko jako sumy konkretnych jednostek, które delegują swoich przedstawicieli do ciała ustawodawczego¹². To podejście dawało uzasadnienie do rozliczania reprezentantów przez delegujących. Pomysły te zostały przejęte przez doktryny marksistowskie.

II. Cechy przedstawicielskiego mandatu wolnego

W prawie parlamentarnym mandat przedstawicielski jest opisywany przez trzy podstawowe cechy¹³: uniwersalność, niezależność i nieodwoływalność.

Uniwersalność to realizacja zasady zwierzchności narodu, z której wynika konieczność reprezentowania wszystkich wyborców, niezależność rozu-

¹¹ M. Kruk, Mandat przedstawicielski zagadnienia doktrynalne, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii...*, s. 30.

¹² M. Granat, O istocie mandatu przedstawicielskiego, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii...*, s. 19.

¹³ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wkładu*, Warszawa 2019, s. 241, B. Banaszak, M. Jabłoński, *Konstytucyjna koncepcja mandatu posła i senatora a gwarancje jego wykonywania na gruncie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1, s. 82.

miemy jako gwarancje swobody wykonywania mandatu oraz brak związania instrukcjami lub poleceniami wyborców, a nieodwoływalność to brak możliwości zakończenia mandatu przed końcem, z góry określonej, kadencji parlamentu¹⁴.

Uniwersalność wiąże się z kwestią rozwoju demokracji liberalnych oraz doktryną zwierzchnictwa narodu, często nazywaną ideą suwerenności narodu. Pochodną tego jest parlament jako reprezentant zbiorowego suwerena, czyli całej wspólnoty politycznej. Suwerenem są wszyscy, którzy posiadają status obywatela, czyli przynależą do konkretnego zbioru osób identyfikujących się z danym państwem. Preambuła polskiej Konstytucji RP wyraźnie wskazuje „my Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej”. W kolejnych artykułach wskazano, że władza zwierzchnia należy do Narodu, którego reprezentantem są posłowie i senatorowie¹⁵. Skoro suweren jest reprezentowany przez parlament to deputowani są również reprezentantami suwerena, a przez to podejmują decyzje w imieniu wszystkich członków danej wspólnoty. Pomimo ustanowienia instytucji przedstawicielskich, naród zachował również prawo samodzielnego podejmowania decyzji poprzez instrumenty demokracji bezpośredniej. Parlament stał się emanacją narodu, z tego względu parlamentarzyści reprezentują wszystkich, a nie tylko swoich wyborców. Należy oddzielić proces kreowania składu parlamentu, w trakcie którego kandydaci zwracają się o poparcie do konkretnych grup społecznych, od sprawowania funkcji, w ramach której parlamentarzyści odpowiadają przed wszystkimi wyborcami i są odpowiedzialni za stan całego państwa. Pierwotnie występowała koncepcja pewnej terytorializacji reprezentowanego suwerena, efektem tego było mówienie poseł ziemi np.: sieradzkiej czy wrocławskiej. Wskazywano w ten sposób, że poseł reprezentuje określony obszar, który go wybiera. Możliwy jest również inny podział np. poseł który wejdzie do Sejmu z listy mniejszości narodowej może reprezentować tylko tę grupę narodową lub etniczną. Jednak konstytucja przesądziła te dylematy wskazując, że parlamentarzysta jest reprezentantem Narodu, czyli całego grupowego suwerena, a nie jego poszczególnych części. To nie wyklucza podejmowania interwencji lub inicjatyw legislacyjnych sprzyjających konkretnym grupom społecznym

¹⁴ J. Szymanek, *Mandat przedstawicielski...*, s. 473.

¹⁵ Art. 4, art. 104 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

lub korzystnych dla określonego terytorium. Mechanizm ten jest naturalnym działaniem każdego parlamentarzysty, jednak ważne jest, aby odbywało się to z zachowaniem zasad jawności i osobistej bezstronności¹⁶. Każdy poseł lub senator musi samodzielnie decydować, które sprawy lokalne lub krajowe będzie wspierał, a za swoje wybory ponosi odpowiedzialność wyłącznie polityczną. Nie może w żaden sposób prawny lub finansowy odpowiadać za podejmowanie lub zaniechanie określonych czynności reprezentacyjnych lub interwencyjnych. Odpowiedzialność polityczna wobec parlamentarzystów ma inny charakter niż wobec np.: ministrów. Posłowie i senatorowie odpowiadają za swoje działania wyłącznie przed wyborcami. Możliwe są formy quasi odpowiedzialności politycznej, którą możemy nazywać wąską odpowiedzialnością polityczną, stosowaną przez klub lub koła parlamentarne lub szerzej przez środowiska polityczne.

Drugą cechą mandatu przedstawicielskiego jest niezależność. Konsekwencją otrzymania mandatu przedstawicielskiego jest brak możliwości wydawania poleceń, dyspozycji czy instrukcji jego piastunowi, gdyż ma on reprezentować wszystkich, wedle swojej wiedzy i możliwości. Parlamentarzysta nie może być związany zależnościami, które krępują zdolność do wykonywania obowiązków lub wprost uzależniają go od określonej grupy lub korporacji. Jednym z fundamentów niezależności jest zasada *incompatibilitas*, czyli zakazu łączenia stanowisk posła i senatora z funkcjami w innych segmentach władzy. W praktyce zdarzają się sytuacje obchodzenia tych reguł poprzez zatrudnianie posłów na stanowiskach niższych, których zakaz łączenia nie dotyczy. Jest to jednak zła praktyka, która powinna być całkowicie wyeliminowana z życia publicznego. Ważną gwarancją, która wzmacnia niezależność wykonywania mandatu jest immunitet parlamentarny, który obejmuje zarówno immunitet materialny jak i immunitet formalny¹⁷.

W związku ze wzrostem roli elementu pośredniczącego pomiędzy wyborcami, a parlamentem powstała idea mandatu mieszanego¹⁸. Wykorzystuje ona elementy obu koncepcji mandatów przedstawicielskich zarówno wolne-

¹⁶ E. Gierach, *Komentarz do art. 104*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 329.

¹⁷ Szerzej M. Chmaj, *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 105, 106, 107, 108*, Warszawa 2020, s. 30.

¹⁸ J. Szymanek, *Reprezentacja i mandat parlamentarny*, Warszawa 2013, s. 270.

go jak i imperatywnego. W swojej skrajnej wersji sugeruje, że dysponentem mandatu staje się właśnie partia, a nie wyborcy czy piastun mandatu. Pomimo pewnych ograniczeń deputowani są całkowicie niezależni w podejmowanych decyzjach. Ich relacje z klubami parlamentarnymi czy partiami nie powodują konsekwencji prawnych, są to wyłącznie relacje wewnętrzne. Posłowie w Sejmie mogą zrzeszać się w kluby lub koła poselskie lub parlamentarne, te pierwsze tworzy się gdy członkami tylko posłowie, a parlamentarne gdy zrzeszeni są posłowie i senatorowie¹⁹. Każdy klub może zarządzić tak zwaną dyscyplinę głosowania w określonych sprawach, a za jej złamanie posłowie mogą grozić kary klubowe. Jednak uznawanie dyscypliny lub kar za jej złamanie jest osobistą sprawą każdego parlamentarzysty. Za naruszenia ustaleń wewnątrzklubowych posłowie nie mogą grozić żadne kary zewnętrzne, ani ze strony władz Sejmu, ani ze strony obywateli. Parlamentarzysta samodzielnie jednak podejmuje decyzje czy będzie podejmował decyzje zgodnie z taką rekomendacją.

Ostatnią ze wskazanych cech mandatu wolnego jest brak możliwości odwołania deputowanego w trakcie kadencji. Jest to jedna z najważniejszych gwarancji swobody wykonywania mandatu, bez niej każdy poseł mógłby być zagrożony odwołaniem z funkcji, co mogłoby istotnie wpływać na podejmowane decyzje. Suweren powierza wybranym osobom uprawnienia do reprezentowania i podejmowania decyzji na określony czas. Istnieją mechanizmy skrócenia kadencji całego parlamentu, ale brak jest możliwości odwołania poszczególnych osób. Inną przymusową możliwością utraty mandatu przed końcem kadencji jest utracenie praw wyborczych.

Brak możliwości odwołania zabezpiecza przed możliwością pozbawiania deputowanych opozycji, przez zwolenników większości parlamentarnej, możliwości działania w parlamencie, a przez to jest również gwarancja pluralizmu poglądów w składzie izby. Gwarantuje to również stabilną sytuację koalicji rządzącej, która nie jest zagrożona częstymi wnioskami o odwołanie swoich deputowanych. Nieodwoływalność nie oznacza braku odpowiedzialności politycznej, każdy deputowany może nie być wybrany w kolejnej kadencji, jeśli wyborcy uznają, że nie realizuje powierzonych mu zadań zgodnie

¹⁹ Art. 17 ustawy z 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora (Dz.U. 2021, poz. 2054).

z ich wola²⁰. Oczywiście możliwe jest uniknięcie tej odpowiedzialności przez brak startu w wyborach, może to być dobrowolne lub jako sankcja za działania wbrew partii politycznej, ale skutek jest podobny, parlamentarzysta nie uzyska mandatu w kolejnej elekcji.

W praktyce parlamentarnej zdarzały się rezygnacje *in blanco*, które deputowani podpisali i deponowali u szefa frakcji politycznej. Parlamente wielu krajów uznawały takie działania za sprzeczne z ideą mandatu wolnego²¹. W polskiej praktyce próbowano wywierać presję poprzez bardzo wysokie zobowiązania finansowe, w postaci weksli, które posłowie jednej z frakcji mieli podpisywać na rzecz związku zawodowego Samoobrona²².

III. Granice mandatu

W funkcjonowaniu mandatu parlamentarnego stale przeplatają się elementy prawne i polityczne, podobnie jest z granicami jego sprawowania. Granice mandatu możemy podzielić na formalne, czyli te wynikające ściśle z przepisów prawa oraz materialne, które wynikają bardziej z przesłanek politycznych, najczęściej są pochodną decyzji podmiotów zaangażowanych w mechanizmy zdobywania lub utrzymywania władzy.

W sensie formalnym granice mandatu posła i senatora wyznaczają przepisy konstytucji i ustaw, szczególnie art. 247 kodeksu wyborczego, który szczegółowo wskazuje siedem okoliczności utraty mandatu. Jest to²³:

- śmierć posła lub senatora;
- utrata prawa wybieralności lub nieposiadanie go w dniu wyborów;
- pozbawienie mandatu prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu;
- zrzeczenia się mandatu;
- brak zrzeczenia się, w ciągu 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Ustaw wyników wyborów, funkcji zajmowanej w dniu wyborów, której

²⁰ M. Chmaj, J. Juchniewicz, *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 102, 103, 104*, Warszawa, 2020, s. 101.

²¹ M. Kruk, *Koncepcja mandatu przedstawicielskiego w konstytucyjnej doktrynie i praktyce*, „Przegląd Sejmowy” 1993, nr 4, s. 21.

²² W. Pahl, *Istota i charakter mandatu poselskiego w Polsce*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2014, nr 19, s. 15.

²³ Art. 247 ustawy z 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz.U. 2022, poz. 1277).

nie można łączyć z mandatem;

- powołanie w toku kadencji na stanowisko lub powierzenie funkcji, których nie można łączyć ze sprawowaniem mandatu posła;
- wybór na funkcję posła do Parlamentu Europejskiego.

Wygaznienie mandatu deputowanego to sprawa bardzo dużej wagi ponieważ bezpośrednio ingeruje w wolę suwerena. Z tego powodu okoliczności zakończenia misji przed końcem kadencji, jak również regulacja następstwa obsadzenia mandatu muszą być bardzo precyzyjnie unormowane²⁴. Kodeks wyborczy wskazuje zamknięty katalog okoliczności, w których dochodzi do wygaśnięcia mandatu. Są tu wskazane sytuacje obiektywne (śmierć posła) jak i subiektywne, takie jak objęcie stanowiska posła do Parlamentu Europejskiego czy objęcie jednej z posad, których nie można łączyć z mandatem posła lub senatora. Deputowani tracą również swoje funkcje w momencie prawomocnego skazania na karę pozbawienia wolności za przestępstwa umyślne ścigane z oskarżenia publicznego²⁵, co jest wynikiem utraty biernego prawa wyborczego.

W sensie materialnym sprawa jest bardziej skomplikowana ponieważ granice nie są tak ostre jak w przypadku formalnych regulacji. Od koncepcji mandatu wolnego wyrażonej w doktrynie czy nawet dokumentach do jej realizacji musi zaistnieć się kilka ważnych zdarzeń, aby przedstawicielstwo narodu mogło faktycznie zafunkcjonować. Każdy z trzech elementów jest kluczowy do umożliwienia sprawowania władzy przez poszczególne osoby.

Zbiorowy suweren to pierwszy z podmiotów, którego wola jest istotna do powierzenia możliwości reprezentowania konkretnym osobom. Bez wyrażenia swojej woli grupowy mandant może nie mieć swojej reprezentacji, ale również mandatariusz nie będzie mógł pełnić swojej roli jeśli nie zostanie odpowiednio legitymowany do działania. Wola mandanta jest kluczowa co do wyboru swojego reprezentanta. Podmiot reprezentowany wskazuje kto i na jakich zasadach będzie go reprezentował. Bez wyrażenia woli w akcie wyborczym nie będzie możliwości ustanowienia mandatariusza, z tego względu wola wyborców jest kluczowa do wykreowania piastuna funkcji. Wybór i wszystkie związane z nim mechanizmy stanowią grani-

²⁴ M. Chmaj, J. Juchniewicz, *op.cit.*, s. 120.

²⁵ Art. 99. ust. 3 Konstytucji RP.

cę woli wyborców. Jeśli wyborcy nie wskażą konkretnej osoby to oznacza, że nie ma akceptacji dla tej kandydatury. Wyborcy decydują o tym kto będzie ich reprezentował, ale nie mają bezpośredniego wpływu na sposób reprezentowania. Swoją akceptację lub dezaprobatę dla działań deputowanego mogą wyrazić w kolejnej elekcji.

Drugim kluczowym elementem do sprawowania funkcji jest chęć bycia reprezentantem. Każdy z kandydatów musi wyrazić zgodę na kandydowanie zgodnie z obowiązującym prawem i zarejestrować ten fakt w organach administracji wyborczej. Zamiar ubiegania się o mandat, a następnie chęć jego wypełniania jest podstawą do pełnienia funkcji pochodzących z wyboru. Wola piastuna lub kandydata na piastuna urzędu do udziału w wyborach jest konieczna do wystąpienia skutecznego aktu wyborczego. Sposób wypełniania powierzonej funkcji zależy od indywidualnych koncepcji piastuna mandatu. Każdy poseł może w dowolnej chwili, gdy uzna to za konieczne, zrezygnować z pełnionej funkcji.

Trzecim elementem jest stworzenie możliwości ubiegania się o mandat, czyli wytworzenie całej maszyny organizacyjnej, która zapewni skuteczne uzyskanie zgody wyborców na sprawowanie funkcji. Ten element, najmłodszy w całym systemie, obecnie zajmuje również bardzo ważne miejsce. Współcześnie to najczęściej partie polityczne lub komitety wyborcze, które pełnią rolę pośredniczącą pomiędzy wyborcami, a wybieranymi. Kandydat zanim uzyska akceptację wyborców musi być zgłoszony przez komitet wyborczy, a to oznacza, że musi uzyskać zgodę na kandydowania z tego środowiska. Partie mają istotny wpływ na to kto znajdzie się wśród kandydatów, a przez kto może zostać deputowanym, jednak po wyborze ich oddziaływanie staje się znacznie mniejsze. Kluby parlamentarne nie mogą wydawać wiążących dyspozycji swoim członkom, ani nie mogą podejmować decyzji o wykluczeniu z parlamentu. Główną sankcją za brak współpracy posła z macierzystym klubem może być nie umieszczenie na liście kandydatów w następnych wyborach.

Materialne granice sprawowania mandatu wyznaczają trzy podmioty, których zaangażowanie jest konieczne są to: wyborcy, kandydaci i partie lub komitety wyborcze. Wola tych trzech elementów jest potrzebna, aby poszczególne osoby mogły wypełniać funkcję deputowanego.

Literatura

- Banaszak B., Jabłoński M., *Konstytucyjna koncepcja mandatu posła i senatora a gwarancje jego wykonywania na gruncie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1.
- Chmaj M., J. Juchniewicz, *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 102, 103, 104*, Warszawa 2020.
- Chmaj M., *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 105, 106, 107, 108*, Warszawa 2020.
- Chmaj M., *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 61, 62*, Warszawa 2020.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wkładu*, Warszawa 2019.
- Gierach E., *Komentarz do art. 104*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Grajewski K., *Mandat przedstawicielski – pojęcie i rodzaje*, [w:] *Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Szmyt, Warszawa 2010.
- Granat M., *O istocie mandatu przedstawicielskiego*, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii, prawie i praktyce poselskiej*, red. M. Kruk, Warszawa 2013.
- Kruk M., *Mandat przedstawicielski zagadnienia doktrynalne*, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii, prawie i praktyce poselskiej*, red. M. Kruk, Warszawa 2013.
- Kruk M., *Koncepcja mandatu przedstawicielskiego w konstytucyjnej doktrynie i praktyce*, „Przegląd Sejmowy” 1993, nr 4.
- Pahl W., *Istota i charakter mandatu poselskiego w Polsce*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2014, nr 19.
- Szymanek J., *Mandat przedstawicielski*, [w:] *Wielki słownik parlamentarny*, red. J. Szymanek, Warszawa 2018.
- Szymanek J., *Reprezentacja i mandat parlamentarny*, Warszawa 2013.
- Wiszowaty M., *Posel*, [w:] *Wielki słownik parlamentarny*, red. J. Szymanek, Warszawa 2018.
- Wołodkiewicz W., *Mandatum*, [w:] *Wielka encyklopedia prawa*, red. B. Hołyst, E. Smoktunowicz, Warszawa 2005.
- Zaleśny J., *Konstrukcja mandatu parlamentarnego w PRL*, [w:] *Mandat przedstawicielski w teorii, prawie i praktyce poselskiej*, red. M. Kruk, Warszawa 2013.